

Stummer Judit[✦] – Visi Tibor[✦]

Honvédelmi alapismeretek a felsőoktatásban tanulók nézőpontjából

DOI 10.17047/HADTUD.2020.30.1.22

A tanulmány empirikus adatokra támaszkodva szemlélteti az egyetemeken szabadon választható „Honvédelmi alapismeretek” tantárggyal kapcsolatos hallgatói véleményeket. A felsőoktatásban történt adatfelvétel eredményei rávilágítanak többek között a fiatalok honvédelem iránti elkötelezettségére, az esetleges katonai szolgálatvállalás iránti szándékára is. Az adatgyűjtés 2020 februárjában zajlott.

KULCSSZAVAK: Honvédelmi alapismeretek, Magyar Honvédség, katonai toborzás, önkéntes haderő, felsőoktatás

National Defence as an Academic Course for Students in Tertiary Education

National Defence as a course offered in the form of e-learning in the institutes of Hungarian higher education has the purpose to support national defence in general, to offer opportunity for those who have an interest in military related topics, and to recruit potential candidates for the Hungarian Defence Forces. This article introduces major findings of an empirical research conducted among those who have participated in this course. The empirical data sampling happened in February 2020.

KEYWORDS: National Defence as Course, Hungarian Defence Forces, military recruitment, voluntary force, higher education

A „Honvédelmi alapismeretek” tantárgy bevezetése a felsőoktatásban

A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem (ZMNE) rektorát 2002-ben a honvédelmi miniszter felkérte a „honvédelmi ismeretek tantárgy felsőoktatásirendszerbe való

✦ Nemzeti Közszerződési Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar –
National University of Public Service, Faculty of Military Science and Officer Training;
e-mail: stummer.judit@uni-nke.hu; ORCID: 0000-0001-7767-2989

✦ Nemzeti Közszerződési Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar –
National University of Public Service, Faculty of Military Science and Officer Training;
e-mail: visi.tibor@uni-nke.hu; ORCID: 0000-0002-3296-3480

beillesztésének vizsgálatára”.¹ Ennek nyomán került sor a *Honvédelmi alapismeretek* elnevezésű tantárgy kidolgozására. A cél nem a katonai toborzás, hanem egy olyan ismeretanyag létrehozása volt, amelynek birtokában az egyetemek, főiskolák diákjai képessé válnak eligazodni az ország biztonságát, valamint a Magyar Honvédség működését érintő kérdésekben.

Az első képzési ciklus a ZMNE és a Pannon Egyetem között 2007. július 4-én megkötött együttműködési megállapodás alapján, 2007 őszén kezdődött Veszprémben. 2014-ig számos egyetemen lehetett fölvenni a *Honvédelmi alapismeretek* tantárgyat, majd 2014. és 2017. között csak három felsőoktatási intézmény, 2017-től a 2018/19. tanév II. szemeszteréig csak a Pannon Egyetem hirdette meg a képzést.

A tantárgy életében 2018-ban új időszak kezdődött. A kormány 1257/2018. (VI. 4.) számú határozatával kiemelt kormányzati közfeladatként határozta meg a hazafias és honvédelmi neveléssel kapcsolatos teendőket, amelynek koordinálására kormánybiztost jelölt ki. A kormánybiztos feladatai között két kiemelt területet határoztak meg:

1. a rendelkezésére álló eszközökkel segítse elő a honvédelem ügyének népszerűsítését a társadalomban (így természetesen az egyetemeken is);
2. hozzon létre tárcaközi szakértői munkacsoportot, amelynek feladata a hazafias és honvédelmi nevelés, mint kiemelt kormányzati közfeladathoz kapcsolódó stratégia kialakítása, valamint a stratégia végrehajtásához szükséges cselekvési tervek megalkotása.

A stratégia 2019 őszére elkészült, és azt a Parlament felsőházi termében tartott konferencián bemutatták, illetve megvitatták. A stratégia tartalmazza a felsőoktatásban már bevezetett *Honvédelmi alapismeretek* tantárgy jelenlegi helyzetét és a jövőbeni fejlesztések irányait. E szerint a honvédelmi nevelés program megvalósításának egyik kiemelt célcsoportjába tartoznak a hazai felsőoktatási intézmények hallgatói (mint a jövő értelmisége), akik számára – választott képzési szaktól, szakiránytól függetlenül – hasznos, fontos és szükséges lehet olyan ismeretek közvetítése, amellyel képesek a világban és a szűkebb (regionális) környezetünkben zajló események megértésére, a honvédelem és a biztonságpolitika vonatkozásában az ok-okozati összefüggések felismerésére.

A *Honvédelmi alapismeretek* tantárgynak nem csak felsőoktatási szegmense van. Jelentős hatással bír a középfokú oktatáshoz nélkülözhetetlen pedagógusképzésre és a pedagógusok továbbképzésére is. Jelenleg a középiskolákban választható – ugyancsak „Honvédelmi alapismeretek” elnevezésű – érettségi tantárgy oktatásához ugyanis nem áll rendelkezésre megfelelő számú szakképzett tanár. Nem is állhat, mivel ilyen szak, specializáció vagy bármilyen felsőfokú végzettséget adó, például szakirányú továbbképzési szak, nem található meg a magyar felsőoktatás rendszerében. Most dolgozunk azon, hogy hogyan hozható létre a tanárképzésben a megfelelő végzettséget biztosító képzés.

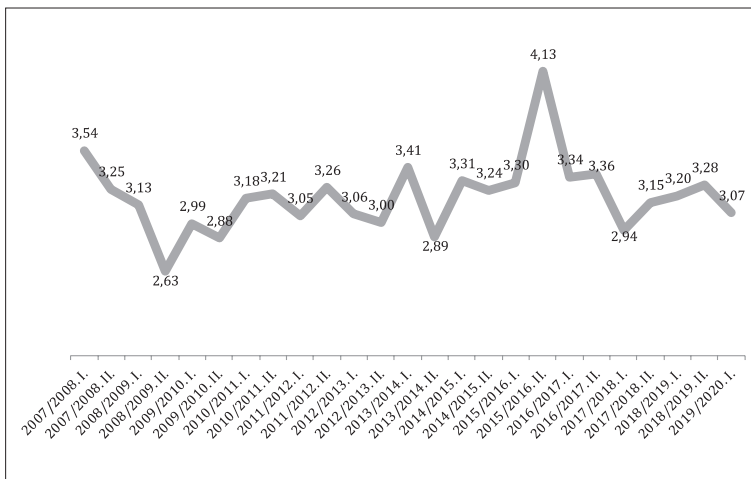
A kormányhatározatot követően, 2018-ban a Honvédelmi Minisztérium három új egyetemmel (Szent István Egyetem; Pécsi Tudományegyetem; Miskolci Egyetem) kötött együttműködési megállapodást, amelyek vállalták a honvédelmi alapismeretek képzés indítását. 2019 tavaszán újabb három egyetem (Milton Friedman Egyetem; Nyíregyházi

1 A Magyar Köztársaság Honvédelmi Miniszterének 428/69/2002 ny. számú levele a ZMNE rektora részére.

Egyetem; Neumann János Egyetem) került az együttműködők sorába. Ezáltal a 2019/20. tanév I. szemeszterétől hét egyetem indította a Honvédelmi alapismeretek képzést. 2019 őszén kettő (Debreceni Egyetem; Óbudai Egyetem;), míg 2020 elején a Szegedi Tudományegyetem lépett az együttműködők közé.

A tantárgy alap- és mesterképzésben, bármely szakon és bármely félévben választható. Előtanulmányi követelményei nincsenek, az oktatás egy szemeszterben történik. Az ismeretanyag a kezdetektől elektronikus formában került a hallgatókhoz. A félév írásbeli kollokviumi vizsgával zárul, a követelmények teljesítése jelenleg két kredit értékű. A távoktatási módszer 2007. évi bevezetésének és fenntartásának létjogosultsága beigazolódik napjainkban, az egészségügyi vészhelyzet kihirdetésének időszakában.

A *Honvédelmi alapismeretek* tantárgyat az utóbbi tizenhárom tanévben együttvéve 15 146 hallgató választotta, a kollokviumi vizsgák összességében 3,19-es átlageredménnyel zárultak (1. ábra).

1. ábra.

Honvédelmi alapismeretek – kollokviumeredmények (2007–2020)

(Forrás: HHK KTSZI alapján saját szerkesztés)

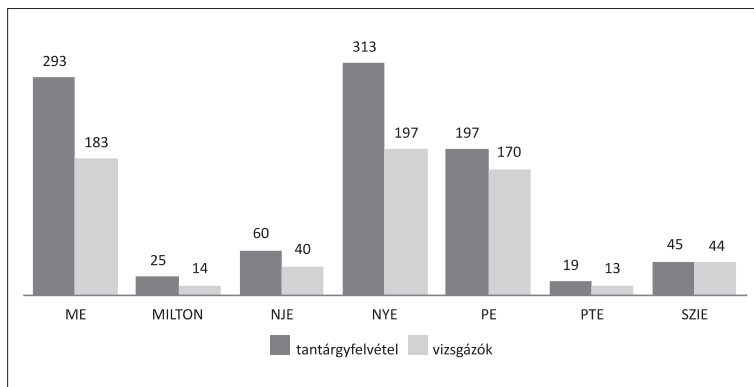
A hazai felsőoktatási intézményekben a közelmúltig három – intézményenként eltérő – honvédelmi jellegű tantárgy állt a fiatalok rendelkezésére, melyet három különböző katonai szervezet jegyzett. A kaotikus állapotok nemrégiben rendeződtek, így most már országsszerte egységes követelményrendszer szerint, a Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar ismeretanyagából készülhetnek a hallgatók.

A tananyag 2007 óta több ízben megújult, a legutóbb aktualizált változat 2019 szeptemberétől áll a felsőoktatásban tanulók rendelkezésére. A tananyagfejlesztéssel és a képzéssel kapcsolatos feladatokat a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Katonai Tanfolyamszervező Intézete (HHK KTSZI) látja el. Az elkövetkezendő időszak fontos feladata lesz a jegyzet interaktív vá tétele, illetve az elektronikus vizsgáztatás feltételeinek megteremtése.

A hallgatói vélemények felmérése, a kutatás módszertani háttere

Annak érdekében, hogy a tananyag naprakészségére, fejlesztésére, a vizsgáztatás módszerére, a hallgatók érdeklődési körének változásaira válaszokat tudjunk adni, fel kellett mérni a hallgatók véleményét, meg kellett tudnunk az általuk javasolt változtatások irányát. A vizsgálat célja ezért a hallgatók tantárgyfelvételi motivációjának, a honvédelemmel kapcsolatos előzetes ismereteinek feltárása, a tananyagra és a vizsgáztatás módszerére vonatkozó vélemények megismerése, valamint a fiatalok szerződéses vagy önkéntes tartalékos katonai szolgálatvállalás iránti esetleges szándékának kiderítése.

A jelen kutatásban vizsgált 2019/2020-as tanév őszi szemeszterében 952 fő választotta a *Honvédelmi alapismeretek* tantárgyat.² Több éves tapasztalat azonban, hogy a tantárgyfelvétel nem minden esetben zárul kollokviummal, a hallgatóknak csak egy része jelentkezik vizsgára (2. ábra), és a jelentkezők közül sem mindenki abszolválja azt eredményesen az első vizsgaalkalommal.

2. ábra.

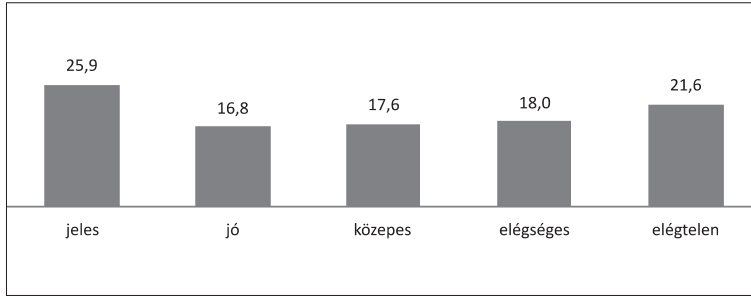
Tantárgyat felvett és vizsgázott hallgatók (fő)

(Forrás: HHK KTSZI alapján saját szerkesztés)

Az első félév végén 661 fő jelentkezett kollokviumra, azonban 93 hallgató egy- vagy többszöri ismétlésre kényszerült, de a tantárgyi vizsga végül minden diák számára eredményesen zárult. A szemeszter érdemjegyeinek megoszlását a 3. ábra szemlélteti.

A tanulmányban ismertetett primer vizsgálat célcsoportját a *Honvédelmi alapismeretek* tantárgyat választó hallgatók alkotják. Az adatfelvételre ez év februárjában, a 2019/2020-as tanév első szemeszterének végén, a vizsgaidőszakot követően került sor. A 29 kérdésből álló online kutatási kérdőív kiküldésében a HHK Katonai Tanfolyamszervező Intézet, valamint az adott felsőoktatási intézmények nyújtottak segítséget. A hitelesség és megbízhatóság érdekében egy IP címről csak egy alkalommal

2 Forrás: NKE HHK Katonai Tanfolyamszervező Intézet.

3. ábra.

Vizsgaeredmények megoszlása (%)

(Megjegyzés: N=661, vizsgaalkalom: 754) (Forrás: HHK KTSZI alapján saját szerkesztés)

lehetett kitölteni a kérdőívet. A hiányzó értékek kiküszöbölésére csak a nyitott kérdéseket lehetett átugrani, egyébként kötelező volt a válaszadás.

A közölt vizsgálati eredmények összesen 208 kérdőív adataiból származnak (N=208). A kutatásban a Milton Friedman Egyetem, a Miskolci Egyetem, a Neumann János Egyetem, a Nyíregyházi Egyetem, a Pannon Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem, valamint a Szent István Egyetem diákjai vettek részt. Tekintettel arra, hogy a kérdőívet minden, a tantárgyat felvett diákhoz eljuttattuk, az ismeretanyagról, a kiadott segédanyagokról, a vizsgáztatás módszeréről csak azokat a fiatalokat kérdeztük, akik bevallásuk szerint vizsgát is tettek *Honvédelmi alapismeretekből* (N=174). A tantárgyválasztási motivációk, az előzetes honvédelmi ismeretek, az esetleges katonai szolgálat iránti szándék tisztázására azonban a teljes válaszadói kör adatait figyelembe vettük.

Az analízis során a leíró statisztikán túl egy- és többváltozós módszerek alkalmazására került sor. Az eredmények $p < 0,005$ esetén szignifikánsak. Az adatfeldolgozás IBM SPSS 22.0 statisztikai programcsomag használatával történt. A közölt százalékos adatok összege a kerekítés miatt esetenként eltérhet a 100-tól.

A minta általános jellemzése

Az elemzésbe bevont egyetemeken a vizsgált szemeszterben összesen 952 hallgató vette fel az adott intézmény tantárgyi portfóliójában megtalálható *Honvédelmi alapismereteket*. Az online kérdőívet 208 fő (N=208) töltötte ki, a válaszadási hajlandóság 21,85%-os volt.

A kapott eredmények alapján a megkérdezettek nemek közötti megoszlása szignifikáns különbséget mutat: a nők közel kétszer annyian (63,9%) válaszoltak a feltett kérdésekre, mint a férfiak. A kutatásban az alapképzésben részt vevő diákok felülreprezentáltak, arányuk meghaladta a 80%-ot. A válaszadói mintában csaknem valamennyi képzési terület képviseltette magát, azonban a gazdaságtudományok aránya volt a legnagyobb: a felmérés időpontjában a fiatalok közel egyharmada (32,7%) ezen tudományterületen tanult (1. táblázat).

1. táblázat.

Válaszadók megoszlása nem, képzési terület és képzési forma szerint (%)

(Forrás: saját kutatás, N=208)

Nem	Férfi	36,1
	Nő	63,9
Képzési terület	Agrár	4,3
	Államtudományi	2,4
	Bölcsészettudomány	9,6
	Gazdaságtudományok	32,7
	Informatika	9,6
	Jogi	2,9
	Műszaki	12,0
	Művészet	1,0
	Művészetközvetítés	0,0
	Orvos- és egészségtudomány	2,4
	Pedagógusképzés	14,4
	Sporttudomány	0,5
	Társadalomtudomány	7,2
Természettudomány	1,0	
Képzési forma	Alapképzés (BA/BSc)	80,3
	Mesterképzés (MA/MSc)	11,5
	Egységes és osztatlan képzés	3,8
	Felsőfokú szakképzés/felsőoktatási szakképzés	3,8
	Szakirányú továbbképzés	0,5
	Kiegészítő, diplomás képzés	0,0

Főbb kutatási eredmények

A kutatás mérőeszköze 29 kérdésből állt, azonban terjedelmi korlátok miatt jelen tanulmány csak a főbb eredményekre fókuszál.

Vizsgálóról alkotott vélemények

Noha a *Honvédelmi alapismeretek* tantárgyat a hallgatók szabadon választhatják, az elmúlt évek statisztikai adatai mégis egyértelműen igazolták, hogy a tanulmányok nem zárulnak automatikusan kollokviumi vizsgával. Mivel a kérdőívet minden, a tantárgyat felvett diák megkapta, az ismeretanyagról, a tanulást segítő módszerekről, a vizsgaszervezés módjáról – a torzító hatásokat kiküszöbölendő – már csak azokat a hallgatókat kérdeztük, akik bevállalásuk szerint vizsgát is tettek (N=174) a tantárgyból (2. táblázat).

2. táblázat.

Jelölje azt az állítást, amely igaz az Ön esetében! (%)

(Forrás: saját kutatás, N=208)

Az egyetemen felvettem a tantárgyat és vizsgát is tettem.	83,7
Az egyetemen felvettem a tantárgyat, de nem vizsgáztam és a továbbiakban nem is tervezem.	6,3
Az egyetemen felvettem a tantárgyat, de nem vizsgáztam, azonban a jövőben tervezem.	10,1

Az ismeretanyag fejlesztéséért felelős és a tantárgy menedzselését ellátó Katonai Tanfolyamszervező Intézet szakemberei kiemelt figyelmet fordítanak a hallgatókkal való kommunikáció hatékonyságára, az információk időbeliségére. Az ezzel összefüggésben feltett kérdésre érkezett válaszok alapvetően a tájékoztatás magas színvonalát igazolják: a diákok 40,8%-a nagyon jónak, további 46,6%-uk megfelelőnek értékelte az Intézet ezirányú tevékenységét. A hallgatók mindössze 12,6%-a vélte kevésbé megfelelőnek a tantárggyal kapcsolatos kommunikációt.

A *Honvédelmi alapismeretek* tananyag önálló feldolgozását, a kollokviumra való egyéni felkészülést támogatja a hallgatók rendelkezésére bocsátott minta feladatsor, amelynek előnyét és szükségességét egyértelműen bizonyították a kutatás révén kapott válaszok. A megkérdezettek – néhány fő kivételével – tanulmányozták (98,3%) és a vizsgán hasznosíthatónak ítélték (93%) a kiadott segédletben foglaltakat.

A vizsgáztatás jelenleg az adott felsőoktatási intézményben, a hallgató személyes megjelenésével, papíralapú feladatsor kitöltésével történik, azonban a vizsga lebonyolítását a válaszadók több mint fele (55,8%) elektronikus felületen preferálná, ezzel szemben a jelenlegi hagyományos módszer mellett a hallgatók 42%-a voksolt. Mindössze a minta néhány százaléka (2,3%) nyilatkozott akként, hogy a kollokviumot szóban, bizottság előtt szeretné abszolválni (3. táblázat). Mindezek ellenére megfontolandó az online számonkérési módszer mielőbbi bevezetése, hiszen a *Honvédelmi alapismeretek* tantárgy felvételét lehetővé tevő felsőoktatási intézmények – ezzel együtt a tantárgyat választó hallgatók – száma a jövőben várhatóan tovább növekszik, amely jelentős terhet róhat a vizsgáztatást végző szakemberekre.

3. táblázat.

Mit javasol a vizsga lebonyolítási módjára? (%)

(Forrás: saját kutatás, N=174)

Felsőoktatási intézményekben, papíralapon.	42,0
Felsőoktatási intézményekben, elektronikus vizsgafelületen.	23,6
Felsőoktatási intézményeken kívül, elektronikus vizsgafelületen.	32,2
Felsőoktatási intézményekben, szóban, szakmai bizottság előtt.	2,3

Tantárgyválasztást befolyásoló tényezők

A kutatási kérdések egyike arra irányult, hogy mi indokolja azt, hogy a hallgatók tanulmányaik során – még ha csak rövid ideig is, de – olyan ismeretanyaggal foglalkozzanak, amely az általuk választott szakhoz/szakirányhoz alig vagy egyáltalán nem kapcsolódik. További kérdésként merült fel az is, hogy a *Honvédelmi alapismeretek* választás háttérében meghúzódó motivációk belső összefüggéseinek elemzését követően milyen összetételű és milyen tulajdonságokkal bíró, viszonylag homogén halmazok, hallgatói profilok hozhatók létre.

Az adatfelvétel során a megkérdezetteknek ötfokozatú Likert-skálán kellett értékelniük a vizsgálatba bevont változó egyes itemeit (5=nagy jelentősége volt, 1=egyáltalán nem volt jelentősége). A teljes mintában a 13 paraméter közül – a korábbi évek kutatási adataihoz hasonlóan³ – a kreditszerzés játszotta a legfőbb szerepet, az attribútumot a legmagasabb skálaátlag (4,25) jellemezte. Ugyancsak kiemelkedő jelentősége volt a tantárgyhoz kötődő praktikus szempontoknak, nevezetesen, hogy a tananyag jellege miatt a hallgatóknak nem kell órára járniuk (4,17), az elsajátítandó ismeretek elektronikus formában állnak rendelkezésükre (4,14). Látható ugyanakkor az is, hogy a családi tradíciók (2,21), az esetleges jövőbeni katonai karrier (2,44) már korántsem bírtak erőteljes motiváló szereppel a fiatal felnőttek körében (4. táblázat).

4. táblázat.

Motivációs változó alapstatisztikái

(Megjegyzés: 5=nagy jelentősége volt, 1=egyáltalán nem volt jelentősége)

(Forrás: saját kutatás, N=208)

	<i>Mean</i>	<i>Std.Dev.</i>
Kreditszerzés	4,25	1,194
Nem kell órára járni	4,17	1,307
E-learning módszer alkalmazása	4,14	1,285
Információszerzés a Magyar Honvédségről	3,51	1,333
Katonai témák iránti érdeklődés	3,48	1,344
Tantárgy tematikája	3,40	1,326
Biztonságpolitikai környezet változása	3,24	1,347
Nemzeti öntudat	3,24	1,384
Hazafiság	3,15	1,370
Csoporttársak/ismerősök ajánlása	2,73	1,581
Jövőbeli tervek/karrierépítés	2,45	1,396
Családi hagyomány	2,21	1,331
Középiskolában Katonai alapismeretek tanulása	1,53	1,049

3 Stummer 2015ab.; 2016.; 2019.

A tantárgyfelvételt meghatározó motívumok látens összefüggéseinek feltárására – nevezetesen, hogy a válaszadás során a hallgatók jellemzően mely attribútumokat jelölik együtt –, továbbá a tantárgyválasztás indokai alapján keletkező hallgatói csoportok interpretálásához első lépésben faktoranalízisre került sor. Az előzetesen lefuttatott Bartlett-próba, illetve a Kaiser-Meyer-Olkin kritérium szerint az eredeti itemek közötti korreláció megfelelőnek bizonyult, a szignifikanciaszint kisebb volt 0,05-nél, a KMO értéke pedig 0,850 volt. Ezen előfeltételek alapján – a szakirodalmi ajánlásokat figyelembe véve⁴ – a faktorelemzés elvégezhető. A változóredukciós eljárásban a vizsgálatba bevont eredeti 13 attribútumból négy mögöttes faktor, négy különböző motívumcsoport jött létre, 71,19%-os teljes kumulált variancia mellett (5. táblázat).

5. táblázat.

Tantárgyválasztási motívációk rotált komponensmátrixa

(Megjegyzés: Varimax rotáció; KMO=0,850; Sig.=0,000; összvariancia=71,19%)

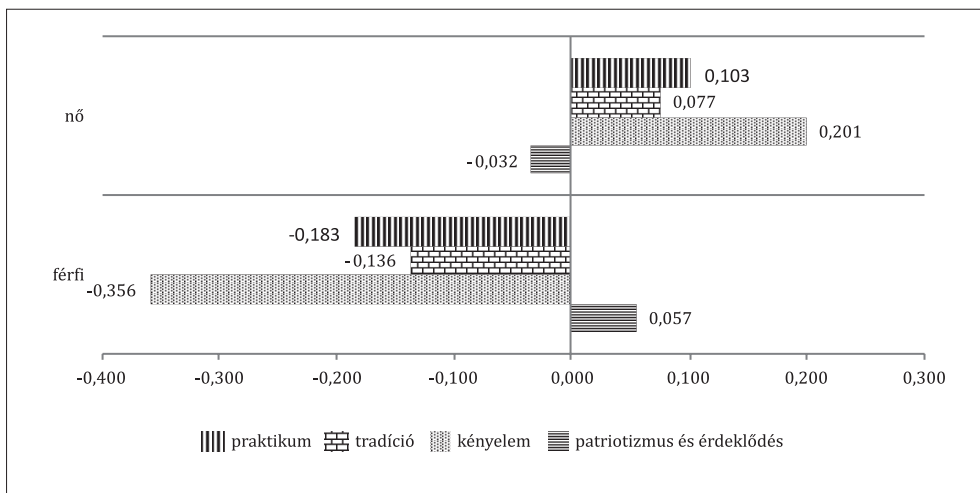
(Forrás: saját kutatás, N=208)

F1: patriotizmus és érdeklődés				
Nemzeti öntudat	0,864			
Hazafiság	0,858			
Információszerzés a Magyar Honvédségről	0,849			
Biztonságpolitikai környezet változása	0,821			
Katonai témák iránti érdeklődés	0,759			
Tantárgy tematikája	0,669			
Jövőbeli tervek/karrierépítés	0,578			
F2: kényelem				
E-learning módszer		0,886		
Nem kell órára járni		0,883		
F3: tradíció				
Középszkolában a Katonai alapismeretek tanulása			0,839	
Családi hagyomány			0,658	
F4: praktikum				
Csoporttársak/ismerősök ajánlották				0,822
Kreditszerzés				0,727
Variancia	34,9%	12,8%	12,0%	11,4%

4 Szelényi 2009.; Sajtos – Mitev 2007.

A létrejött legerősebb faktor azokat az itemeket rendezi össze, amelyek a honvédelemmel, a katonai témák iránti fogékonysággal függenek össze. Ez a faktor tükrözi a hazafiság, a nemzeti öntudat fontosságát, továbbá a csoportképző elemek között megjelennek a jövőre vonatkozó karriertervek is. A második csoport elemeinél kizárólag kényelmi szempontok dominálnak, nevezetesen, hogy az e-learning képzési formából adódóan a tantárgy kontaktórák nélkül teljesíthető. A harmadik tényezőcsoportba sorolódott a családi tradíció és középiskolában tanult *Katonai alapismeretek* tantárgy. A maradék két attribútumot tömörítő faktorhoz kötődik az adott félév teljesítéséhez szükséges kreditek megszerzése, továbbá az egyetemi csoporttársak/ismerősök ajánlása.

A különböző motivációcsoportokhoz tartozó faktorszórok vizsgálatát követően kiderült, hogy a tantárgyfelvételi motívumok között eltérések jelentkeznek férfiak és nők tekintetében. A vizsgált mintán a hazafiság, a katonai témák iránti érdeklődés inkább a férfiakra jellemző, míg a nők esetében ez nem volt meghatározó szempont. Kiderült azonban az is, hogy a tantárggyal párosuló előnyök (pl. online hozzáférés, nincs kontaktóra) jóval fontosabbak a női hallgatók számára, és körükben ugyancsak meghatározó jelentőséggel bírnak a családi tradíciók. Szembetűnő továbbá az is, hogy a tantárgyválasztás során a nőket sokkal jobban motiválja a creditszerzés, míg a férfi válaszadóknál ez korántsem mérvadó (4. ábra)

4. ábra.
**Tantárgyválasztási motívációk nemek szerint,
 faktorszórok alapján ábrázolva**
 (Forrás: saját kutatás)

Főbb klaszterjellemzők

A már fentebb ismertetett változóstruktúra volt a kiindulópontja annak a csoportosításnak, amely a hallgatókat tantárgyválasztási indokok szerint rendezte különböző szegmentumokba. A válaszadói mintában a klaszterek ideális számának meghatározása hierarchikus összevonással, Ward-féle eljárással történt.

Az elemzést követően a megkérdezettek három csoportba rendeződtek (6. táblázat). Az első klasztert 78 fő alkotja, a másodikba 42 hallgató került, a legnépesebb a harmadik csoport, ide 88 fő sorolódott. Az egyes hallgatói csoportokon belül a nemek aránya szignifikáns eltérést az első és a harmadik klaszteren belül mutat, ezekben a nők aránya jóval magasabb, míg a második halmazban a férfi hallgatók létszáma csak néhány százalékkal nagyobb.

6. táblázat.

Klaszterek nemek szerinti összetétele (%)

(Forrás: saját kutatás, N=208)

	K1	K2	K3
Férfi	25,6	54,8	36,4
Nő	74,4	45,2	63,6
N	78	42	88

Motivációk

A tantárgyválasztásban szerepet játszó attribútumok klaszterenkénti vizsgálata rámutatott, hogy az első csoport hallgatói – két indok kivételével – minden tekintetben mintaátlag fölött értékelték, továbbá az egyetemi csoporttársak/ismerősök ajánlásában szignifikáns eltérés tapasztalható. A második klaszter válaszadói körében a tantárgy tartalmi szempontjai, a jövőbeli karrier egyértelműen nagyobb jelentőséggel bírtak, míg a *Honvédelmi alapismeretek*hez kötődő kényelmi aspektusok kevésbé lényegesek a klasztertagoknak. A harmadik halmazban, ha csak kis mértékben is, de az átlagnál nagyobb motiváló ereje volt, hogy a tantárgy kontaktórák nélkül is teljesíthető az elektronikus tananyag segítségével (7. táblázat).

Honvédelemmel kapcsolatos ismeretek, információforrások

A vizsgált mintán 58,7% azon hallgatók aránya, akik megítélésük szerint minimális ismerettel rendelkeztek a honvédelemről, a Magyar Honvédségről a tantárgyfelvételt megelőző időszakban. A válaszadók közel 30%-a (29,3%) egyáltalán nem volt jártas ilyen jellegű témákban, és mindössze 12,0%-uk tartotta magát már kellően tájékozottnak. Az átfogó vagy minimális honvédelmi ismerettel rendelkezők száma a második hallgatói csoportban a legnagyobb (76,2%), ugyanakkor a tantárgy tanulása előtt semmilyen információval nem rendelkezők az első klaszterben voltak a legtöbbben (33,3%).

7. táblázat.

Tantárgyválasztás indokai (skálaátlag)

(Megjegyzés: 5=nagy jelentősége volt, 1=egyáltalán nem volt jelentősége)

(Forrás: saját kutatás, N=208)

	<i>Teljes minta</i>	K1	K2	K3
Kreditszerzés	4,25	↑ 4,83	↓ 3,64	↓ 4,02
Nem kell órára járni	4,17	↑ 4,51	↓ 2,50	↑ 4,67
E-learning módszer	4,14	↑ 4,62	↓ 2,29	↑ 4,61
Információszerzés a Magyar Honvédségről	3,51	↑ 3,59	↑ 4,07	↓ 3,18
Katonai témák iránti érdeklődés	3,48	↓ 3,41	↑ 4,19	↓ 3,20
Tantárgy tematikája	3,40	↑ 3,94	↑ 3,48	↓ 2,89
Biztonságpolitikai környezet változása	3,24	↑ 3,42	↑ 3,81	↓ 2,80
Nemzeti öntudat	3,24	↑ 3,63	↑ 3,45	↓ 2,78
Hazafiság	3,15	↑ 3,36	↑ 3,50	↓ 2,80
Csoporttársak / ismerősök ajánlása	2,73	↑ 4,32	↓ 2,05	↓ 1,64
Jövőbeli tervek / karrierépítés	2,45	↓ 2,35	↑ 3,14	↓ 2,20
Családi hagyomány	2,21	↑ 2,45	↓ 2,00	↓ 2,10
Középiskolában <i>Katonai alapismeretek</i> tanulása	1,53	↑ 1,99	↓ 1,14	↓ 1,31
N	208	78	42	88

A honvédelemmel kapcsolatos témákban már jártas hallgatók (N=147) körében arra voltunk kíváncsiak, hogy az eddig megszerzett ismereteik milyen forrásból származtak. A teljes mintában a vizsgált nyolc paraméter közül a válaszadók körében az internet által közvetített ismeretek (3,85) mellett meghatározó volt a családtagoktól/ismerősöktől származó információ (3,01). Ugyanakkor a honvédség szakembereinek előadásai (2,01) vagy a középiskolai tanulmányok szerepe (2,18) nem releváns a felsőoktatásban tanulók megítélése szerint.

A hallgatói minta klaszterenkénti vizsgálatával már árnyaltabb képet kapunk az egyes információforrások megítélésével kapcsolatban (8. táblázat). A nyomtatott sajtó szerepe az első klaszterben volt a legnagyobb (3,10), ugyanakkor a második (2,63) és harmadik (2,49) csoport tagjai mintaátlag alatt értékelték. A rádió és a televízió információközlő szerepét leginkább az első klaszter tagjai tartották fontosnak (3,50), míg a másik két csoportnál lényegesen kisebb hangsúlyt kaptak a hagyományos elektronikus médiumok. A három hallgatói csoportot összehasonlítva elmondható, hogy az internetes oldalakról származó ismeretek súlya az első klaszter tagjai körében a legnagyobb (4,12), azonban a másik két csoport esetében sem lehet figyelmen kívül hagyni az internet jelentőségét.

8. táblázat.

Információforrások (skálaátlag)

(Megjegyzés: 5=nagy jelentősége volt, 1=egyáltalán nem volt jelentősége)

Forrás: saját kutatás, N=147)

	<i>Teljes minta</i>	K1	K2	K3
Internetes oldalak	3,85	↑ 4,12	↑ 3,88	↓ 3,62
Rádió/televízió	3,04	↑ 3,50	↓ 2,63	↓ 2,87
Családtagok/ismerősök/barátok	3,01	↑ 3,25	↑ 3,16	↓ 2,73
Nyomtatott sajtó	2,73	↑ 3,10	↓ 2,63	↓ 2,49
Katonai rendezvényeken részvétel	2,34	↓ 2,31	→ 2,34	↑ 2,37
Középiskolai tanulmányok	2,18	↑ 2,50	↓ 1,69	→ 2,18
MH kiadványok	2,14	↓ 2,12	↑ 2,34	↓ 2,05
MH szakembereinek előadásai	2,01	→ 2,01	↑ 2,19	↓ 1,86
N	147	52	32	63

A vizsgálat adatai rámutattak, hogy a középiskolai évek alatt szerzett információk hordereje egyik klaszterben sem szignifikáns, leginkább a második csoportba tartozó hallgatók értékelték marginálisnak a középiskola szerepét (1,69). A Magyar Honvédség különböző kiadványainak tájékoztatásban betöltött szerepe a minta egészét tekintve sem jelentős (2,14), azonban a második csoport esetében a klasztertagok valamivel fontosabbnak (2,34) minősítették a mintaátlagnál. Az előzőektől gyökeresen eltérő képet mutat a családtagoktól, barátoktól származó információ elfogadása. Az első (3,25) és második (3,16) klaszter hallgatói jelentős mértékben támaszkodnak az ismeretségi körben meglévő információkra. Összevetve a klasztertagoktól származó adatokat, megállapítható, hogy a Magyar Honvédség szakembereinek előadásait – mint információforrást – a felsőoktatásban tanulók általában nem tartják fontosnak (2,01), leginkább a harmadik csoport hallgatói vélekedtek elutasítóan (1,86).

Az információforrások nemek közötti megítélése egy esetben szembevetendő: a nők számára jóval fontosabbak a családi és baráti körből (3,26) származó ismeretek: a nemek közötti differenciát az összefüggés-vizsgálat is igazolta ($p=0,004$). Más források esetében befolyásoló erőt nem lehetett statisztikailag bizonyítani.

Tananyag értékelése

A vizsgálat kitért arra is, hogy a szemeszter végén a fiatalok hogyan értékelik a *Honvédelmi alapismeretek* tananyagát. Az erre vonatkozó egyik kérdést ötfokozatú Likert-skálán kellett értékelni a hallgatóknak. A teljes mintában a skálaátlagok alapján a kérdőívben megadott itemek közül a biztonságpolitikával kapcsolatos ismeretek bővülése kapta a legmagasabb értéket (4,15). Ezt követte a Magyar Honvédség működésére vonatkozó ismeretszerzés jelentősége (4,07). Valamivel kisebb az egyetértés

azzal az állítással, hogy a tananyag révén a válaszadók reálisabban látják a honvédelmet érintő szakpolitikai kérdéseket (3,71), ugyanakkor ettől alig marad el a kredit-szerzés lehetőségével (3,04) való azonosulás.

A klaszterenkénti vizsgálat kimutatta, hogy az átfogó ismeretszerzés leginkább az első (4,43) csoport tagjaira jellemző csakúgy, mint a biztonságpolitikával kapcsolatos tájékozottság növekedése (4,36). Az adatokat összegezve elmondható, hogy az első csoport tagjai (3,46) – hasonlóan a teljes mintában szereplő női hallgatókhoz (3,12) – nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a kredit-szerzésnek, míg a másik két klaszterben a megkérdezettek ezt a változót mintaátlag alatt (2,97 és 1,87) minősítették.

Katonai szolgálatvállalás

A Magyar Honvédség a már felsőfokú végzettséggel rendelkező, illetve a diplomaszerezés előtt álló fiatalokra elsősorban a tartalékos állomány feltöltésében számít, azonban a hallgatók érdeklődését a szerződéses forma iránt is igyekszik felkelteni. Az elmúlt évek felsőoktatási intézményekben zajlott toborzó munkájának⁵ egyik fontos indikátora a katonai szolgálatra jelentkező egyetemisták, főiskolások száma, éppen ezért jelen kutatás céljai között a hallgatók katonai szolgálatvállalási hajlandóságának feltárása is szerepelt. Korábbi empirikus adatokra alapozva⁶ az analizált szemeszterben is feltételezhető volt, hogy a *Honvédelmi alapismeretek* tantárgy tanulása sem a szerződéses, sem a tartalékos szolgálati forma iránti szándékot nem növeli szignifikánsan.

A fenti hipotézis vizsgálatára több kutatási kérdés irányult. A kapott válaszok alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a fiatalok közel kétharmada (63,9%) határozottan elutasította a szerződéses formát, ugyanakkor néhány százalékknak (10,5%) szándékában állt katonai pályára lépni. Ez utóbbiak közül azonban voltak olyanok, akik nem tudták, hogy mi a teendőjük abban az esetben, ha jelentkezni akarnak a honvédség állományába, illetve nem voltak tisztában azzal sem, hogy milyen kötelezettségekkel jár a szerződéses jogviszony. A vizsgált időszakban a válaszadók valamivel több mint egynegyede (25,5%) úgy nyilatkozott, hogy mindezidáig még nem foglalkoztatta őket ez a kérdés.

A szerződéses katonai szolgálattal szembeni rezisztensek legnagyobb arányban a harmadik csoportban (72,7%) találhatók, de az elsőben is igen magas (61,5%) az elutasítók aránya. A feltett kérdésről a klasztertagok a második csoportban nyilatkoztak igenlően a mintaátlagnál nagyobb arányban (21,5%), méghozzá abban a csoportban, ahol a tantárgy tartalmi szempontjai, a jövőbeni karrier egyértelműen nagyobb súllyal szerepeltek a tantárgyfelvétel indokai között (9. táblázat). A férfi és női hallgatók hajlandósága összességében nem mutat gyökeres eltérést a teljes mintában kimutatható arányoktól: a szerződéses szolgálat ötletét a legtöbben (61,3% és 65,4%) elvetették. Az összefüggésvizsgálat alapján a nemek és a szándék között nem fedezhető fel szignifikáns kapcsolat ($p=0,496$).

5 Kálmánfi 2017.; Takács 2017.; Snoj 2017.; Nyulas 2019.

6 Stummer 2015ab.; 2016.; 2019.

A felsőoktatásban tanulók tartalékos szolgálattal kapcsolatos megítélése nem mutatott markáns eltérést a szerződéses formától: a minta egészét tekintve ugyancsak jelentős az elutasítók száma (64,4%), közel egynegyedük pedig még egyáltalán nem gondolkodott ezen a kérdésen. A vizsgált időpontban a válaszadók közül mindössze nyolc fő szolgált a Magyar Honvédség tartalékos állományában. A hallgatók további 9,1%-a fontolgatta a szolgálatvállalást, azonban nem voltak tisztában a jelentkezéssel kapcsolatos teendőikkel vagy a tartalékos katona kötelezettségeivel.

Az egyes klaszterek adatait összevetve azt tapasztaltuk, hogy – a szerződéses formához hasonlóan – az első (66,7%) és a harmadik (69,3%) csoportban mintátlag feletti az elutasító klasztertagok aránya, a tartalékos szolgálatot tervezők pedig létszámukat tekintve ismét a második halmazból kerültek ki a legtöbben. A jelenleg tartalékosként szolgáló hallgatók mindhárom csoportban megtalálhatók, azonban arányuk a másodikban volt a legnagyobb (9. táblázat). A tartalékos szolgálattal való gondolkodás nem különbözik sem a férfiak, sem a nők tekintetében, a kapott adatokban a szerződéses formához hasonló arányokat találtunk. Főleg a nők az elutasítók (69,4%), de a férfiak közel egyharmada sem szándékozik csatlakozni a honvédség tartalékos állományához. A varianciaanalízist követően statisztikailag igazolható összefüggés nem mutatkozott ($p=0,107$) férfiak és nők tartalékos szolgálatvállalási hajlandósága között.

9. táblázat.

Szerződéses és tartalékos katonai szolgálatvállalási szándék (%)

(Forrás: saját kutatás, N=208)

<i>Szerződéses</i>	<i>Teljes minta</i>	<i>K1</i>	<i>K2</i>	<i>K3</i>
Igen, tervezem	4,8	↓ 2,6	↑ 14,3	↓ 2,3
Igen, de nem tudom, hogy mit kell tennem	1,4	↓ 0,0	↑ 2,4	↑ 2,3
Igen, nem tudom pontosan, mit jelent a szerződéses szolgálat	4,3	↓ 1,3	↑ 4,8	↑ 6,8
Ezen még nem gondolkodtam	25,5	↑ 34,6	↑ 28,6	↓ 15,9
Nem tervezem	63,9	↓ 61,5	↓ 50,0	↑ 72,7
N	208	78	42	88
<i>Tartalékos</i>	<i>Teljes minta</i>	<i>K1</i>	<i>K2</i>	<i>K3</i>
Jelenleg már tartalékos vagyok	3,8	↓ 1,3	↑ 11,9	↓ 2,3
Igen, tervezem	3,4	↓ 1,3	↑ 4,8	↑ 4,5
Igen, de nem tudom, hogy mit kell tennem	1,4	↓ 0,0	↑ 2,4	↑ 2,3
Igen, nem tudom pontosan, mit jelent a tartalékos szolgálat	4,3	↑ 2,6	↑ 4,8	↑ 5,7
Ezen még nem gondolkodtam	22,6	↑ 28,2	↑ 26,2	↓ 15,9
Nem tervezem	64,4	↑ 66,7	↓ 50,0	↑ 69,3
N	208	78	42	88

A felsőoktatásban tanulók katonai szolgálatának plusz kreditpontokkal történő ösztönzése 2015 végén jelent meg a szaktárca kommunikációjában.⁷ A kutatás többek között arra is kitért, hogy ez a kezdeményezés milyen fogadtatásra talál a hallgatók körében. Vizsgáltuk, hogy az egyetemisták általában hogyan vélekednek a megszerzhető plusz kreditekről, továbbá azt is, hogy ez változik-e akkor, ha a kérdés már konkrétan a személyükre vonatkozik.

A kapott válaszok nem okoztak különösebb meglepetést (10. táblázat). A hallgatók jelentős része (38,5%) szerint plusz kreditekért általában növelhető lenne a szolgálatvállalási szándék, viszont több mint egynegyedük úgy ítélte meg, hogy ennek nem lenne semmilyen hatása. A válaszadók további egyharmada nem tudott véleményt alkotni a kérdésről.

Az adatokból jelentősen eltérő kép rajzolódott ki, amikor a megszerzhető plusz kreditekről a hallgatók saját személyüket illetően nyilatkoztak. Drasztikusan csökkent az „igen” válaszok száma (10,1%), a megkérdezettek közel fele (48,1%) elutasító maradt, néhány százalékuk (16,3%) nem tartotta kizártnak, hogy több kreditért katonai szolgálatot vállaljon. A feltett kérdésre a nők inkább az „igen” válasz felé hajlottak,

10. táblázat.

Plusz kreditért növelhető lenne-e a szolgálatvállalási szándék? (%)

(Forrás: saját kutatás, N=208)

<i>Általában</i>	<i>Teljes minta</i>	<i>K1</i>	<i>K2</i>	<i>K3</i>
Igen	38,5	↑ 46,2	↓ 35,7	↓ 33,0
Nem	26,4	↓ 14,1	↑ 28,6	↑ 36,4
Nem tudom megítélni	35,1	↑ 39,7	↑ 35,7	↓ 30,7
N	208	78	42	88
<i>Megkérdezettre vonatkozóan</i>	<i>Teljes minta</i>	<i>K1</i>	<i>K2</i>	<i>K3</i>
Igen	10,1	↓ 9,0	↑ 11,9	↑ 10,2
Nem	48,1	↓ 41,0	↓ 42,9	↑ 56,8
Ezen még nem gondolkodtam	18,3	↑ 23,1	↑ 21,4	↓ 12,5
Nem tartom kizártnak	16,3	↑ 16,7	↑ 16,7	↓ 15,9
Nem tudom megítélni	7,2	↑ 10,3	→ 7,2	↓ 4,5
N	208	78	42	88

7 Jegyzőkönyv az Országgyűlés Honvédelmi és rendészeti bizottságának HOB-40/216-3/2017. számú üléséről.

<http://www.parlament.hu/documents/static/biz40/bizjkv40/HOB/1712061.pdf> (Letöltés ideje: 2018. 01. 05.)

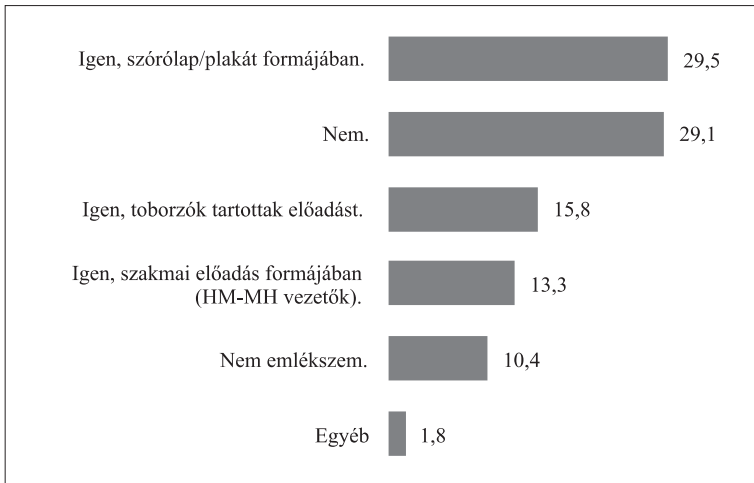

bár összefüggés ($p=0,588$) nem mutatható ki a nem és a kérdés megítélése között. A rezisztensek aránya a harmadik (56,8%) csoportban volt a legnagyobb, ugyanakkor a második klaszterben az „igen” és a „nem tartom kizártnak” válaszok száma a teljes mintához viszonyítva – ha csak csekély mértékben is, de – magasabb volt.

A katonai szolgálatra vonatkozó adatok kapcsán fontos megjegyezni, hogy a felmérés csak a hallgatók szándékát tükrözi, az viszont nem ismeretes, hogy ezek az elhatározások a későbbiekben realizálódnak-e, vagy sem. A szerződéses szolgálatvállalásról a vizsgálat idején 22 hallgató nyilatkozott egyértelmű „igen”-nel, a tartalékos forma iránt 19 fő érdeklődött határozottan. A megkérdezettek körében 5 fő mindkét szolgálati formára „igen”-nel válaszolt. A plusz kreditek mindössze 16 hallgató esetében lehetnének egyértelműen ösztönző hatásúak, hiszen ennyien válaszoltak „igen”-nel általában véve és a saját személyükre vonatkozóan is. A megszerzhető kreditekért cserébe 23 fő nem tartotta kizártnak a katonai szolgálatot. A szerződéses és tartalékos formát a vizsgálati minta hallgatóinak jelentős hányada (60,1%) határozottan elutasította.

A Magyar Honvédség marketingmunkája

A Magyar Honvédség marketingtevékenysége részben már a szolgálatvállalási szándékot elemző kérdés esetében is mérhető volt. A kép tovább árnyalható annak vizsgálatával, hogy a megkérdezettek oktatási intézményükben találkoztak-e már – és ha igen, milyen formában – katonai szolgálatot népszerűsítő aktivitással. A válaszadás során több itemet is meg lehetett jelölni (5. ábra). A legtöbb említést a plakát/szórólap forma kapta (29,5%), ugyanakkor a fiatalok több mint egynegyede (29,1%) egyértelműen akként nyilatkozott, hogy ilyen tevékenységgel még soha nem találkozott, további 10,4%-uk nem

5. ábra.

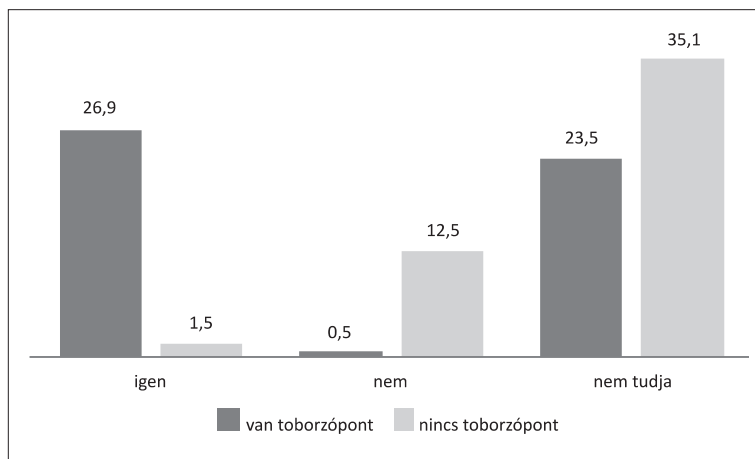
Az elmúlt két évben oktatási intézményében találkozott-e katonai szolgálatot népszerűsítő tevékenységgel? (%)

(Megjegyzés: Több választ is meg lehetett jelölni.)

(Forrás: saját kutatás, N=278)

tudott felidézni semmilyen eszközt vagy eseményt sem. Az „egyéb” kategóriában a teljes vizsgálati mintát tekintve mindössze öt fő említett a kérdőívben megadott kategóriákon kívüli mást is (pl. Neptun üzenet, családtag/ismerős, állásbörze).

A fiatalok minél szélesebb körű elérése érdekében a Magyar Honvédség a közelmúltban néhány egyetemen⁸ együttműködési megállapodások keretében toborzó pontokat⁹ nyitott, a kutatásban éppen ezért adódott az ezek ismertségével kapcsolatos kérdésfeltevés is. A kapott adatokból kiderült, hogy a hallgatók 28,4%-a tudta, hogy létezik ilyen, hiszen „igen”-nel válaszolt, ugyanakkor a megkérdezettek több mint fele (58,7%) nem volt tisztában azzal, hogy az adott egyetemen folyik-e katonai toborzás. Utóbbiak között voltak olyanok, akik annak ellenére sem tudták ezt, hogy intézményükben már több hónapja megnyitotta kapuit a honvédség ügyfélszolgálati irodája. Az egyetemi toborzópontot már ismerő fiatalok (N=59) egynegyede (23,7%) igen, kétharmada (66,1%) ellenben a jövőben sem tervezi annak felkeresését. (6. és 7. ábra)

6. ábra.

Működik-e katonai toborzó iroda? (%)

(Forrás: saját kutatás, N=208)

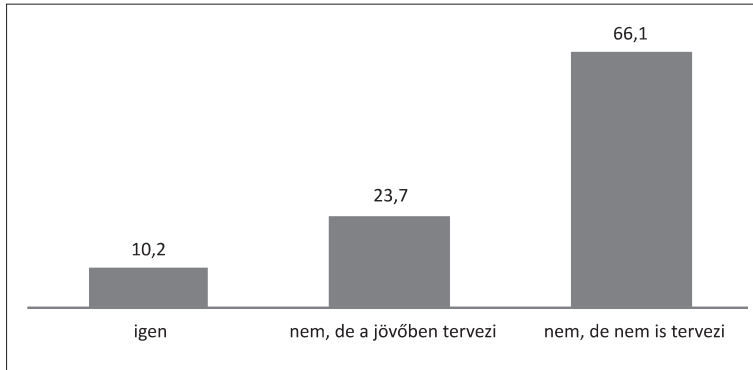
8 Miskolci Egyetem, Nemzeti Közszerződési Egyetem, Pannon Egyetem.

9 Kettős toborzóünnep Veszprémben. [online]

<https://honvedelem.hu/cikk/kettos-toborzounnep-veszpremben/> (Letöltés ideje: 2018. 05. 31.);

Közelebb a fiatalokhoz. [online] <https://honvedelem.hu/cikk/kozelebb-a-fiatalokhoz/>

(Letöltés ideje: 2018. 10. 31.); Toborzóiroda nyílt a miskolci egyetemen. [online] Letöltés helye: <https://honvedelem.hu/galeriak/toborzoiroda-nyilt-a-miskolci-egyetemen/> (Letöltés ideje: 2019. 09. 17.)

7. ábra.

Felkereste-e már a toborzópontot? (%)

(Forrás: saját kutatás, N=59)

Összegzés

Az elmúlt években a civil felsőoktatásban zajlott kutatássorozathoz¹⁰ hasonlóan közel azonos eredmények születtek 2020 februárjában is. Beigazolódott, hogy a *Honvédelmi alapismeretek* tantárgy választásakor a hallgatók alapvetően praktikus szempontok (pl. creditszerzés, nem kell órára járni) alapján mérlegelnek. Kedvező hír azonban, hogy a tananyag segítségével a hallgatók közel fele (46,0%) átfogó képet kapott a Magyar Honvédség működéséről. Valamivel többen (51,7%) úgy ítélték meg, hogy bővültek biztonságpolitikai ismeretei és a mindennapi életben is használható tudásra tettek szert. A tantárgyi követelmények teljesítése után a fiatalok több mint egyharmadánál (39,1%) jelentős mértékű, pozitív irányú elmozdulás történt a Magyar Honvédség megítélésével kapcsolatban. Az is kijelenthető azonban, hogy a hallgatók körében a tantárgy tanulása nem növelte szignifikánsan a Magyar Honvédség állományába jelentkezők létszámát, a megkérdezettek között jelentős, 60% fölötti volt mind a szerződéses, mind a tartalékos szolgálat elutasítása.

---

10 Stummer 2015ab.; 2016.; 2019.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Jegyzőkönyv az Országgyűlés Honvédelmi és rendészeti bizottságának HOB-40/216-3/2017. számú üléséről.
<http://www.parlament.hu/documents/static/biz40/bizjkv40/HOB/1712061.pdf>
(Letöltés ideje: 2018. 01. 05.)
- Kálmánfi G.: Mit tudunk tenni hazánkért? [online]
Letöltés helye: <http://www.honvedelem.hu/cikk/63378> (Letöltés ideje: 2017. 05. 30.)
- Kettős toborzóünnep Veszprémben. [online]
<https://honvedelem.hu/cikk/kettos-toborzounnep-veszpremben/> (Letöltés ideje: 2018. 05. 31.)
- Közelebb a fiatalokhoz. [online] <https://honvedelem.hu/cikk/kozelebb-a-fiatalokhoz/>
(Letöltés ideje: 2018. 10. 31.)
- Nyulás Sz.: Minden fiatalnak lehetőséget jelent a Magyar Honvédség. [online]
<https://honvedelem.hu/galeriak/minden-fiatalnak-lehetoseget-jelent-a-magyar-honvedseg/>
(Letöltés ideje: 2019. 05. 15.)
- Sajtos L., Mitev A.: SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv. Budapest, Alinea Kiadó, 2007.
- Snoj P.: Hazánk semmivel sem pótolható. [online]
<http://www.honvedelem.hu/cikk/65547> (Letöltés ideje: 2017. 10. 01.)
- Stummer J. (2015a): Honvédelmi ismeretek a köznevelési és felsőoktatási intézményekben.
In: Kozma et al. (szerk.): HERA Évkönyv 2014: Tanárképzés és oktatáskutatás.
Budapest, 2015. pp. 722–734.
- Stummer J. (2015b): A fiatal generáció honvédelmi ismereteinek fejlesztése.
In: Szelei L., Berki G. (szerk.): A hadtudomány és a 21. század. Tanulmánykötet.
Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2015. pp. 9–26.
- Stummer J.: A Honvédelmi alapismeretek tantárgyat választó hallgatók jellemzőinek definiálása
klaszterelemzés segítségével.
In: Orbók Á. (szerk.): A hadtudomány és a XXI. század.
Budapest, Colorcom Media Kft., 2016. pp. 289–308.
- Stummer J.: A Magyar Honvédség személyi állománya utánpótlás biztosításának lehetőségei a köz- és felsőoktatásban tanulók körében. Doktori értekezés. Kézirat. Szent István Egyetem, Gödöllő, 2019.
- Szelényi, L.: Multivariate Methods of Econometrics. Gödöllő, Szent István University Faculty of Economics and Social Sciences, 2009.
- Takács V.: „Ez nem csak egy munkalehetőség, ez egy hivatás” [online]
Letöltés helye: <http://www.honvedelem.hu/cikk/62997> (Letöltés ideje: 2017. 05. 30.)
- Toborzóiroda nyílt a miskolci egyetemen. [online]
<https://honvedelem.hu/galeriak/toborzoiroda-nyilt-a-miskolci-egyetemen/>
(Letöltés ideje: 2019. 09. 17.)